

Ο Λαμπάκης και το Ψηφιδωτό της παλαιάς Μητρόπολης Σερρών

120 χρόνια από την ερευνητική του επίσκεψη στα Σέρρας
Του Βασιλείου Γιαννογλούδη, Αντιπροέδρου Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.
Εφημ. Παρατηρητής (Σερρών) 1-9-2022 σ. 6-7

Εισαγωγή

Πριν από 120 χρόνια, τον Αύγουστο του 1902, ερχόταν στα Σέρρας ο πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρίας Γεώργιος Λαμπάκης¹ και ιδιαίτερος γραμματέας της βασιλίσσης Όλγα (Κωνσταντίνοβνα της Ρωσίας), συζύγου του Βασιλιά Γεωργίου του Α΄, για να μελετήσει το ψηφιδωτό της παλαιάς Μητρόπολης Σερρών. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία από τη συγκρότηση το 1830 του νεότερου Κράτους, που αυτό ενδιαφερόταν για τα βυζαντινά μνημεία των Σερρών, όταν ακόμη οι Σέρρες ήταν επαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αλλά πως προκλήθηκε αυτό το ενδιαφέρον και πως πληροφορήθηκε η Αθήνα την ύπαρξη αξιόλογων «αρχαίων» βυζαντινών μνημείων στα Σέρρας;

Η πρόκληση του κρατικού ενδιαφέροντος

Στις Σέρρες όπως μας πληροφορεί η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ (Αθηνών) διέμενε κάποιος Γάλλος αρχαιολόγος² ο οποίος πρότεινε στον μητροπολίτη Σερρών Γρηγόριο Ζερβουδάκη όπως «όπως ιδίαις δαπάναις προβή εις επισκευήν του εν τη

Σχήμα 1: Ο Γεώργιος Λαμπάκης

Μητροπόλει Σερρών υπάρχοντος αρχαίου Μωσαϊκού, υπό τον όρον όμως ως αμοιβή να δωρηθώσιν εις αυτόν πολύτιμα αρχαία άμφια» [σημ. 3]. Ο μητροπολίτης Γρηγόριος και η ελληνική κοινότητα έστειλαν έγγραφο στο υπουργείο Εξωτερικών και το τελευταίο το διαβίβασε στο υπουργείο της Παιδείας. «Το υπουργείον της Παιδείας ευθύς ως έλαβε γνώσιν τούτου διεβίβασε το ζήτημα εις την Χριστιανικήν Αρχαιολογικήν Εταιρίαν, ήτις εψηφίσε πάσαν την απαιτουμένην δαπάνην, ίνα μεταβή εις Σέρρας εις εκ των εκκλησιαστικών αρχαιολόγων, ο κ. Λαμπάκης κατά πάσαν πιθανότητα, ίνα φροντίση περί διασώσεως των σπουδαιοτάτων τούτων χριστιανικών κειμηλίων»³. Επίσης «εις απάντησιν του εγγράφου τούτου της Κοινότητος συνέστησε την απόρριψιν των προτάσεων του ξένου αρχαιολόγου».⁴

Ο ίδιος ο Λαμπάκης σε Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΧΑΕ) γράφει: «Συνεπεία του υπ' αριθ. 11402/9541 από 5 Ιουνίου 1902 εγγράφου, όπερ το Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως απηύθυνεν ημίν όπως μεταβόμεν εις Σέρρας και συντελέσωμεν εις διάσωσιν του εκείσε κινδυνεύοντος ψηφοθετήματος της Μητροπόλεως

1 Ο Βυζαντινολόγος και διδάκτωρ της θεολογίας Γεώργιος Δ. Λαμπάκης (1854-1914) γεννήθηκε στις 18 Φεβρουαρίου 1854 στην Αθήνα, υιός του Δημητρίου Λαμπάκη και της Τήνιας Μαργαρίτας Πλατή/ύ, τρίτος από τα τέσσερα παιδιά της οικογένειας (Ιωάννης, Ελένη, Γεώργιος, Εμμανουήλ).

2 Δυστυχώς δεν αναφέρεται στην εφημερίδα το όνομα του Γάλλου αρχαιολόγου. Εκείνη την εποχή στην Μακεδονία και Θράκη λόγω του διεθνούς ενδιαφέροντος στελνόταν αποστολές διάφορων Ευρωπαϊκών κρατών (Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία, Γερμανία, Αυστροουγγαρία) για να πραγματοποιήσουν αρχαιολογικές έρευνες και να συλλέξουν πολιτιστικές πληροφορίες, έντυπα και κειμήλια. Γαλλική αποστολή για τη Θράκη εντοπίσαμε το 1899 σε ανταπόκριση της εφημ. Νεολόγος φ. 12-9-1899, με υπεύθυνο τον διαπρεπή Γάλλο Βυζαντινολόγο Σχιούμπεργκερ

3 Εφημ. Εμπρός (Αθηνών) φ. 6-7-1902 σ.3.

4 Εφημ. Το Άστυ φ. 6/7/1902 σ.2.

*Σερρών, μακρόν κατά το λήξαν έτος ανελάβομεν ταξείδιον ανά την Μακεδονίαν, Αδριανούπολιν, Κωνσταντινούπολιν και Μικράν Ασίαν».*⁵

Ο Λαμπάκης στα Σέρρας

Ο Λαμπάκης ήρθε τελικά στα Σέρρας (οργανώνοντας ένα ευρύ περιηγητικό και ερευνητικό πρόγραμμα σε Μακεδονία και Θράκη) την Κυριακή 3 Αυγούστου 1902. Αμέσως επισκέφθηκε την Μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων και είδε το ψηφιδωτό της Κοινωνίας των Αποστόλων. Τις επόμενες ημέρες μέχρι της 7 Αυγούστου επισκέφθηκε τις εκκλησίες των Σερρών: Ναός των Ταξιαρχών, Αγία Παρασκευή, Άγιος Αντώνιος, Αγία Μαρίνα, Αγία Φωτεινή, Οδηγήτρια, Άγιος Ευθύμιος, Άγιος Συμεών, Αγία Βαρβάρα, Άγιος Γεώργιος, Άγιος Γεώργιος αγίασμα Ζωοδόχου Πηγής, Άγιος Νικόλαος, Άγιος Ταξιάρχης, 12 Αποστόλων, Άγιος Βλάσιος, Αγίας Ελεούσης, Άγιος Παντελεήμων, Άγιος Αθανάσιος, Αγία Κυριακή, Ταξιαρχών, Προδρόμου, Παναγία Λιόκαλη, Ναός Ευαγγελίστριας, Άγιος Γεώργιος Κρυονερίτης, Αγία Φωτεινή. Την Παρασκευή 8/8/1902 επισκέφθηκε την Μονή του Προδρόμου Σερρών.

Η πρώτη πληροφορία για τις εκτιμήσεις του Λαμπάκη στα Βυζαντινά μνημεία των Σερρών, περιέχεται στην εφημ. *Σκριπ* στις 19-8-1902 με τίτλο «Χριστιανικές Αρχαιότητες» όπου, αφού αναφέρεται το ταξίδι του Λαμπάκη στα Σέρρας, αναγράφονται τα εξής: «**Εν τω μητροπολιτικώ ναώ, κτισθέντι κατά τον δον αιώνα ανέρθεν αξιολόγους αρχαιότητας**»⁶. Επίσης στην ίδια εφημερίδα στις 22-8-1902 αναγράφονται τα εξής: «**Απεστάλη εις το Υπουργείον η έκθεσις του ιδιαιτέρου γραμματέως της βασιλίσσης κ. Λαμπάκη, όστις είχεν εντολήν να μεταβή εις Σέρρας και εξετάση τα μωσαϊκά, τα υπάρχοντα εις τον εκεί ελληνικόν ναόν. Ο κ. Λαμπάκης γράφει εις την έκθεσίν του, ότι τα μωσαϊκά ταύτα ανήκουν εις τον Γ' αιώνα, είναι δε θαυμασίας τέχνης**»⁷.

Άλλες πληροφορίες για την αποστολή του ειδικά στα Σέρρας αντλούμε και από την εφημερίδα *Εμπρός* στις 26-8-1902, όπου σε ανταπόκριση με τίτλο « Η αποστολή της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας» δημοσιεύονται τα εξής: «**Εκ Σερρών ο ... Γ. Λαμπάκης μετέβη εις Δράμαν, όπου επί δύο εβδομάδας ενησχολήθη ιχνογραφών, φωτογραφών και περιγράφων τα επί μαρμάρων χριστιανικά ανάγλυφα, τας αρχαίας επί σανίδων εικόνας και τας τοιχοαγιογραφίας. Ο κ. Λαμπάκης και εις την δίωρον των Σερρών απέχουσαν και εν καταφύτω και γραφική θέσει υπάρχουσαν Ιερών Μονών του Τιμίου Προδρόμου μεταβάς, ειργάσθη και εκεί, φωτογραφήσας και την αγίαν κάραν του πατριάρχου Γενναδίου του Σχολαρίου. Αι εν τω ιερώ βήματι της μητροπολιτικής εκκλησίας Σερρών τοιχοαγιογραφίαι παριστώσι τον Σωτήρα Χριστόν ιστάμενον και δίδοντα τοις δώδεκα μαθηταίς αυτού, ισταμένοις ανά εξ' εξ' εκάστης πλευράς τον άρτον της ζωής**»⁸.

Η συνέντευξη στην Κωνσταντινούπολη

Η περιοδεία του Λαμπάκη στη Μακεδονία και Θράκη ολοκληρώθηκε με επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί επεδίωξε να τον συναντήσει αρθρογράφος της εφημερίδας *Ταχυδρόμος* (Κωνσταντινουπόλεως) για του πάρει συνέντευξη. Πράγματι η συνέντευξη δημοσιεύτηκε στο πρωτοσέλιδο της εφημ. *Ταχυδρόμος* στις 6-9-1902. Σε αυτή αναφέρεται η εξής γενική εκτίμηση του Λαμπάκη για τα μνημεία που μελέτησε: «**Καθ' όλην αυτού την μακράν ταύτην επιστημονικήν εκδρομήν, παραταθείσαν από των τελευταίων ημερών του Ιουλίου μέχρι της εις την πόλιν ημών αφίξεως αυτού, ο κ. Λαμπάκης, ου η αρχαιολογική έρευνα και δράσις περιορίζεται εις το καθαρώς χριστιανικόν έδαφος, ήτοι την χριστιανικήν αποκλειστικώς τέχνην, απεκόμισε την εντύπωσιν ότι πλούτος υπάρχει υπό την έποψιν ταύτην εγκατεσπαρμένος άφθονος και ανεκμετάλλευτος, αν κρίνη τις**

5 Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία (ΧΑΕ), *Δελτίον*, 5 (1905), Περίοδος Α', Αθήνα 1905, σ. 8-10.

6 Εφημ. *Σκριπ* φ. 19-8-1902 σ.2.

7 Εφημ. *Σκριπ* φ. 19-8-1902 σ.2.

8 Εφημ. *Εμπρός* (Αθηνών) φ. 26-8-1902 σ.2.

εκ των ανά παν βήμα απαντωσών ενεπιγράφων και μη πλακών, δι' ων μαρτυρείται η παλιά χριστιανική αρχαιότης και η εξέλιξις της καλλιτεχνικής δράσεως από του 5ου ιδίως και 6ου αιώνος και εφεξής, πλακών διακρινομένων υπό τον τεχνητόν όρον των θωρακίων αποτελούντων τμήματα παλαιών κιονοκράνων, κοσμούντων τους ναούς, ως και από των λοιπών αφθόνων συντριμμιάτων και συχνοτάτων επιγραφών»⁹.

Σχήμα 2: Το ψηφιδωτό της Κοινωνίας των Αποστόλων στον παλιό μητροπολιτικό ναό των Αγ. Θεοδώρων Σερρών

Επίσης από την ίδια συνέντευξη αποσπούμε το παρακάτω κείμενο που αφορά τις εκκλησίες των Σερρών: «*Εν τω μητροπολιτικώ ναώ της πόλεως ταύτης απόκειται εις το ιερόν βήμα σπάνιον ψηφοθέτημα πεπαλαιωμένον και ετοιμόρροπον – εδέησεν ένεκα τούτου να υποστηρίξη τούτο δι' εργατών ο κ. Λαμπάκης – εικονίζον δε την θείαν Μετάληψιν. Ο Χριστός παρίσταται εν τω αγιογραφήματι εις την Αγίαν Τράπεζαν εν μέσω των Αποστόλων προσερχομένων ανά εξ εκατέρωθεν μετ' ενθέρμου πίστεως και χειρών ανυψωμένων προς τον Σωτήρα, ου μεταλαμβάνουσι του σώματος και του αίματος. Το ψηφιδογράφημα τούτου του μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων εν Σέρραις είναι των αξιολογωτέρων προϊόντων της περιακούστου ταύτης αγιογραφικής τέχνης, ης τα Μουσεία της Ευρώπης και οι εν Ιταλία, Γερμανία και Ανατολή ναοί τοσαύτα διατηρούσι θαυμαστά πρότυπα. Εν τω αυτώ ναώ απόκεινται πλευραί αρχαιοτάτου επισκοπικού θρόνου και ανάγλυφοι μυστικοί αστέρες συμβολίζοντες το σταυρικόν πάθος. Εν δε τω Σκευοφυλακίω του ναού διασώζονται πολύτιμα και παλαιότατα αρχαιολογικά αντικείμενα, μεταξύ των οποίων εν αρχαίον διβάμβουλον, παλαιά ράβδος αρχιερατική, άγια ποτήρια, εσμιλτωμένα εξαπτέρυγα μεγάλης αρχαιολογικής αξίας, ανάγλυφα του Χριστού και της Θεομήτορος*

⁹ Εφημ. Ταχυδρόμος (Κων)πόλεως φ. 6-9-1902 σ.1.

Πάντες δε οι της πόλεως των Σερρών και των περιχώρων ναοί βρίθουσι συντριμμάτων της χριστιανικής αρχιτεκτονικής, ιδίως δε επιγραφών, αίτινες αποτελούσι ζωντανά μαρτύρια της εξελίξεως της ελληνικής χριστιανικής τέχνης.

Εις ολίγην από των Σερρών απόστασιν κείται η παλαιά και γνωστή Μονή του Προδρόμου. Εν τω δευτέρω νάρθηκι του ναΐσκου της Μονής εγκλείεται ο τάφος του Πατριάρχου Γενναδίου του Σχολαρίου, ου υπάρχει και εικόν υπό μεταγενεστέρου τεχνίτου φιλοτεχνηθείσα επί του τοίχου του νάρθηκος»¹⁰.

Ο Λαμπάκης και το Ψηφιδωτό των Αγίων Θεοδώρων

Ο Λαμπάκης μεταγενέστερα αναθεώρησε τις πρώτες του εκτιμήσεις για το ψηφιδωτό της κοινωνίας των Αποστόλων και φρόντισε με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας για την αποκατάστασή του. Πιο συγκεκριμένα όπως μας πληροφορεί ο Γεώργιος Καφταντζής στο βιβλίο του «Ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών»: «*Εν τη κόγχη του ιερού βήματος εύρηται λαμπρόν ψηφοθέτημα ΙΒ' - ΙΓ' αιώνας, της γνωστής αγιογραφικής παραστάσεως «Λάβετε φύγετε» και «Πίετε εξ αυτού πάντες». Υπό κιβώριον αγίας Τραπέζης παρίσταται ο Ιησούς αριστερά μεν τω ορώντι δίδων τον άγιον άρτον, δεξιά δε το άγιον ποτήριον. Αρχικώς το ψηφοθέτημα είχε μήκος 10,10 μ, ύψος δε 2,55 μ. Ατυχώς όμως ένεκα της όπισθεν επιχώσεως και της υγρασίας των ριζών των δένδρων αίτινες διεισέδυσαν διά μέσου του τοίχου, από του αρχικού τούτου ψηφοθετήματος νυν (1902) διεσώθη τμήμα μήκους 7,30 μ. και ύψους 2,15 μ. Ούτως αριστερά τω ορώντι διεσώθησαν τέσσαρες των μαθητών εν ψηφοθετική τέχνη και δύο προς τ' άκρα αναπαρασταθέντες εφ' υγροίς (ζωγραφική). Δεξιά δε διεσώθησαν τρεις μόνον εν ψηφίδι και του τετάρτου τμήμα του δεξιού μόνον μέρος· το άκρον δε μέρος τούτου ως και δύο προς τα άκρα μαθηταί ανεκαινίσθησαν εφ' υγροίς. Μέγα επίσης μέρος της αγίας Τραπέζης του ψηφοθετήματος τούτου είναι κατεστραμμένον. Εξ όσων εν Σικελία εδιδάχθημεν περί της στερεοποιήσεως των ψηφοθετημάτων, επιτηδειότατον εκείσε ευρόντες τεχνίτην, δαπάνη της ημετέρας Εταιρείας, καλώς το ψηφοθέτημα τούτο εστερεοποιήσαμεν και εκκαθαρίσαμεν»¹¹.*

Επίλογος

Από το έργο αυτό του Λαμπάκη, έγινε γνωστή η αξία του ψηφιδωτού της παλιάς Μητρόπολης Σερρών στην πολιτική ηγεσία και στην επιστημονική κοινότητα των Αθηνών. Έτσι όταν αργότερα έληξε και ο δεύτερος Βαλκανικός πόλεμος και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επισκέφθηκε την κατεστραμμένη από τους Βουλγάρους πόλη των Σερρών, στις 29-7-1913, «*παρά την κατερειπωμένην εκ του πυρός Μητρόπολιν, αρχαίον Βυζαντινόν ναόν κτισθέντα επί Αυτοκράτορος Ανδρονίκου, ο Βασιλεύς κατήλθε και περιειργάζετο τα ερείπια, αποθαυμάζων τας παρά την φοβεράν καταστροφήν διασωζόμενα, εισέτι επί των τοίχων εις καλήν κατάστασιν αγιογραφίας διά μωσαϊκών. Η Α. Μ. ο Βασιλεύς εξέφρασε την επιθυμίαν όπως τα κειμήλια ταύτα της τέχνης περισωθώσι κατά το δυνατόν»¹².*

Το 1935, μετά από επίσκεψη στα μνημεία των Σερρών, ο πανεπιστημιακός καθηγητής Ι. Παπαδόπουλος έγραψε στην εφημ. ΦΩΣ σε άρθρο του με τίτλο «Αι Αρχαιότητες των Σερρών»: «...το δε θαυμάσιον μωσαϊκόν της κόγχης του ιερού βήματος σχεδόν δεν υφίσταται πλέον. Το μωσαϊκόν τούτο παρίστα την μετάληψιν των Αποστόλων, το έχη ευτυχώς περισώσει ο Charles Diehl μέσα εις το σύγγραμμά του «Manuel d' art byzantin»: Αλλ' εν τη πραγματικότητι δύο μόνον απόστολοι υπελείφθησαν και αυτοί όμως δεν θα μείνωσιν επί πολύ ακόμη, διότι χρησιμεύουν ως

10 Εφημ. Ταχυδρόμος (Κων)πόλεως) φ. 6-9-1902 σ.1.

11 Καφταντζής Γεώργιος, Ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών, εκδ. Ι.Μ. Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 1993, σ. 20.

12 Εφημ. Μακεδονία φ. 30-7-1913 σ.2.

*στόχος των σφενδονών των χαμινίων, τα οποία αποσπώσι με το συμπαθητικώτατον τούτο «σπόρ» τους κυβίσκους των μωσαϊκών!».*¹³

Τελικά παρ' όλη την προσπάθεια του Λαμπάκη, την επιθυμία του βασιλιά και τις επισημάνσεις πανεπιστημιακών, τα επόμενα χρόνια μετά την πυρπόληση και την καταστροφή του ναού από τους βουλγάρους στις 28 Ιουνίου του 1913, με την παντελή εγκατάλειψη του ναού (και του ψηφιδωτού) από τους μετέπειτα Μητροπολίτες Σερρών¹⁴ σώθηκε ένας μόνο Απόστολος από την αρχική σύνθεση, ο Απόστολος Ανδρέας, που από τις 30 Νοεμβρίου του 1979 βρίσκεται στο αρχαιολογικό μουσείο Σερρών, στο Μπεζεστένι.

13 Εφημ. ΦΩΣ 13-1-1935 σ.5.

14 Για τις ευθύνες του Μητροπολίτη Μεγρέλη δεξ και άρθρο: Γιαννογλούδης Βασίλειος, «Πτυχές από την ιστορία του ιερού ναού των Αγ. Θεοδώρων Σερρών», *Σερραϊκά Σύμμεικτα*, εκδ. ΕΜΕΙΣ, 4 (2018), σ. 427-431.